Bir toplum,
kendisinde bulunan güzel ahlâkı değiştirmedikçe
Allah da onlara verdiği nimetleri değiştirmez.
(Enfâl Suresi, 53. ayet)

Toplumsal Ahlak

Mehmet Kızılkaya

Hayat

TOPLUMSAL İSLAMİ AHLAK

© 2019, Hayat Yayıncılık, İletişim, Yapım, Eğitim Hizmetleri ve Tic. A.Ş.
Tüm yayın hakları anlaşmalı olarak Hayat Yayınları'na aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir; izinsiz çoğaltılamaz, basılamaz.
ISBN: 978???
Sertifika No: 75092

Hayat Yayınları	: ?
Maneviyat	: ?
Kitabın Adı	: Toplumsal İslami Ahlak
Yazarı	: Mehmet Kızılkaya
Yayın Koordinatörü	: Erol Şahnacı
Yayın Editörü	: Sevgi Korkut
Kapak Tasarım	: ?Yunus Karaaslan?
İç Tasarım	: Vildan Ekşi
Baskı Yeri ve Tarihi	: İstanbul, 2025
Baskı ve Cilt	: Alioğlu Matbaacılık Sertifika No: 45121

Hayat Yayın Grubu

Molla Gürani Mahallesi, Oğuzhan Caddesi No: 15 Kat: 3
Fındıkzade - Fatih / İstanbul
Tel: 0212 613 11 00 Gsm: 0530 259 80 96
www.hayatyayinlari.com - e-posta: hayat@hayatyayinlari.com
/hayatyayinlari /hayatyayinlari

TOPLUMSAL İSLAMİ AHLAK

Mehmet Kızılkaya

MEHMET KIZILKAYA

1948'de Kütahya'nın Simav ilçesinin Karapınar Köyünde doğdu. İlkokulu kendi köyünde okudu ve 1963'te hafızlığını tamamladı. 1977'de İzmir İmam-Hatip Okulunu ve 1981'de de İzmir Yüksek İslam Enstitüsünü bitirdi. 1971'de İzmir'in Menemen ilçesi Aliağa nahiyesinde başladığı çalışma hayatını Menemen'de imam-hatip, Çanakkale Bozcaada'da vaiz olarak sürdürdü. 1982-1986 yılları arasında Belçika'da öğretmen din görevlisi olarak çalıştıktan sonra Türkiye'ye döndü. Isparta'nın Keçiborlu ilçesi, İstanbul'un Ümraniye ilçesi, Tekirdağ'ın Çorlu ilçesi ve İstanbul'un Beykoz ilçesinde müftülük yaptı.

1997'de Almanya'nın Stuttgart Başkonsolosluğu'na Din Hizmetleri Ataşesi olarak atandı. 2001'de Türkiye'ye dönerek İzmir'in Konak ve İstanbul'un Fatih ilçelerinde müftülük yapıp 2007'de Mardin İl Müftülüğü'ne atandı ve 2011 yılında emekli oldu.

Yazarın *Çocuklar İçin Sorulu Cevaplı Temel Dini Bilgiler, İslam'da Evlilik, Aile, İslam'da Çocuk Terbiyesi, Müslümanın Yol Haritası ve Bireysel Ahlak* adlı yayınlanmış eserleri ve çeşitli dergilerde yayınlanmış makaleleri ile *Kalkınma'da Aile Yapısının Önemi ve Evlenme Yaşı* ile ilgili tebliğleri bulunmaktadır.

Yazar evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

Birinci Bölüm
İnsan ve Toplum 9

1. İnsan 11

2. Toplum 16

3. Toplumun Gelişim Evreleri ... 21

4. Toplumsallaşma 29

5. Toplumsallaşma Sürecinde Etkili Olan Faktörler 36

6. Toplumsal Yapı 37

7. Toplumsal Statü ve Roller 38

İkinci Bölüm
Toplumsal Ahlak 41

1. Ahlak 43

2. Toplumsal Ahlak ve Toplumsal Ahlak Değerleri 49

3. Toplumsal Kontrol 61

4. Toplumsal Ahlak Normları 63

5. Toplumsal Ahlak Kanunları ... 66

6. Toplumsal Kimlik 75

7. Toplumsal Zihniyet 78

Üçüncü Bölüm
Toplumsal Ahlakın Unsurları ve Toplumsal İlişkilerde Esaslar 83

1. Toplum Düzeninin Sağlayıcıları . 85

2. Toplumda İnsanlar Arası İlişkiler 88

3. Adalet 117

4. Toplumsal Hayatta Yöneten ve Yönetilenlerin Durumu Nasıl Olmalıdır? 141

5. Toplumda Güven 148

6. Yardımlaşma 158

7. Selamlaşma 165

8. Dilencilik 169

9. Zulüm / Haksızlık 172

10. Temel Hak ve Özgürlükler . 176

11. Hayvan Hakları 182

12. İnsan Öldürme 193

13.Kürtaj 201

14. Terör 204

15. Şiddet 209

16. İntihar 228

17. Ötanazi 232

18. Doğal Afetlerde Ölümler .. 235

19. Kötülüklere Karşı Toplumsal Duyarlılık 245

20. Adam Kayırma 249

21. Rüşvet 251
22. Hırsızlık 257
23. Kamu Malını Zimmete Geçirme veya Faydalanma 259
24. İhanet 262
25. Ahdi ve Akdi Bozmak 264
26. İntikam 266
27. Can, Mal, Irz ve Hane (Mahremiyeti) Dokunulmazlığı 270
28. Engellileri Korumak ve Haklarına Saygı 279
29. Savaş Hâlleri 289
30. Zina 299
31. Eşcinsellik (Homoseksüellik) ve Lezbiyenlik ve Bunlara Yol Açan Sebepler 309
32. Sigara ve Nargile İçmek 314
33. İçki İçmek 319
34. Uyuşturucu Madde Kullanmak 322
35. Kumar Oynamak 324

Dördüncü Bölüm
Çevre Ahlakı 327
1. Çevre 329
2. Çevre Ahlakı 330
3. Çevre Ahlakının İlkeleri 334
4. Çevre Sorunları 343

Beşinci Bölüm
İş ve Çalışma Ahlakı 351
1. İş Ahlakı 353
2. İş Ahlakının Faydaları 357
3. İş Ahlakının Ana Esasları 359
4. Çalışma ve Görev Ahlakı 368
5. Çalışma ve Görev Ahlakının Esasları 370
6. Birlikte Çalışma Ahlakı 375
7. Girişimcilik Ahlakı 376
8. Birleşerek Güçlenme Ahlakı 377
9. İş Kurmada ve Çalışmada Güven 379

Altıncı Bölüm
Ticaret Ahlakı 383
1. Ticaret 385
2. Ticaret Ahlakının Temel İlkeleri 387

Kaynakça 397

ÖNSÖZ

Bu kitap, hayatı birlikte paylaştığımız evlerde, sokaklarda, iş yerlerinde ve gönüllerimizde var olması gereken toplumun güzel ahlakını hatırlatmak için yazıldı. Çünkü toplumda ahlak bozulduğu zaman en çok fakirler, yetimler, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar zarar görür. Oysa İslam ahlakı, bir arada yaşayan insanların birbirine karşı sorumluluklarını, merhamet ve adaletle düzenler.

Güzel ahlak, sadece camide değil; ailede, çarşıda, sokakta, insanların bulunduğu tüm mekân ve alanlarda da olmalı. Sadece sözde değil, duygularda, düşüncelerde ve davranışlarda da görülmeli. Bizler adaleti, merhameti, sevgiyi, saygıyı, dürüstlüğü ve kardeşliği sadece anlatan değil, yaşayan insanlar olmalıyız. Bir gülümseme ile başlayan hoşgörü, bir selamla kurulan dostluk ve oluşan güven toplumun kalbini yumuşatır ve insanlar arasında kardeşlik duygusunun güçlenmesini sağlar.

Unutmayalım ki, Allah güzel ahlaklı kulunu sever, insanlar da güvenilir, adil ve merhametli kişiye değer verir.

Bu kitabımızda ayetlerden, Peygamber Efendimizin hadislerinden ve toplumun içinde yaşanmış gerçek ve ibretli olaylardan yola çıkarak toplumsal ahlakın temel taşlarına el atmaya ve insanlarımıza hatırlatmaya çalıştık. Amacımız kimseyi yargılamak değil, bir aynaya bakmak, birlikte daha güzel bir topluma ve huzura nasıl kavuşabileceğimizi ele almaktır. Ahlak sadece bireysel bir meziyet değil, toplumun huzurunu ayakta tutan bir sütundur. Bu kitap, o sütunu birlikte sağlamlaştırma çağrısıdır.

Bu eserimizde ayet ve hadislerin kaynağı daha fazla olmakla birlikte daha fazla uzatmamak için bir kaynakla yetindik. Kay-

naklardan yararlanmak isteyenler, kitaptaki kaynaklardan yararlanarak diğer kaynaklara ulaşabilirler.

Kitabın hazırlanmasında bana yardımlarını esirgemeyen sevgili eşime, bütün çalışmalarımda her konuda bana yardımcı olan Hayati Bayrak Bey'e, basım ve dağıtımını sağlayan Hayat Yayın Grubu'nda çalışan tüm kardeşlerime ve eseri dikkatlice okuyarak hatalarımı düzelten canım oğlum Fatih'ime çok teşekkür eder, eksik ve hatalarımın affedilmesini ve eserin okuyanlara faydalı olmasını Yüce Allah'tan niyaz ederim.

Mehmet Kızılkaya
Eylül 2025 / İzmir

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN VE TOPLUM

“Ey insanlar!
Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık.
Sizi tanışıp anlaşmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık.”

Hucurât, 49/13.

1. İNSAN

İnsan, kavram olarak "üns" kökünden türemiştir. Üns; ünsiyet etmek, başkalarıyla ilişki kurmak, insanlarla beraber yaşamak demektir. Meselâ "ünsiyet var ama samimiyet yok veya aramızda ünsiyet (insanlık) bağı vardı, ancak ne olduysa aramız bozuldu" cümlelerinde kullanılan ünsiyet kelimesi gibi. Sabahları aynı duraktan otobüse binen insanlar arasında bir ünsiyet ve insanlık peyda olur, yani selamlaşma ve insanî ilişkiler başlar; Selamün Aleyküm, hayırlı günler, iyi günler veya hayırlı işler denilir. "İns" kelimesi de insanlık anlamına gelmektedir.[1] Buna göre insan, insanlarla ilişki kuran ve ilişki kurarak toplumsallaşan bir varlıktır. Aynı zamanda insan, akıllı, düşünen, özgür irade sahibi, sorumlu, inanan ve sosyal bir varlıktır. Bu özelliklerinden dolayı insan, diğer canlılardan farklı ve Allah'ın yarattığı varlıklar arasında seçkin bir yere sahiptir. Yeryüzündeki varlıkların en güzel kıvamda yaratılanı insandır. Aynı zamanda insan, akıl ve hür irade sahibi bir varlık olması sebebiyle meleklerden üstündür. Yüce Allah, "*Biz insanı en güzel bir şekilde yarattık.*"[2] buyurarak insanın mükemmelliğini ve diğer varlıklardan üstün olduğunu bildirmiştir.

Yüce Allah, evrende canlı ve cansız pek çok varlık yaratmıştır. Canlı varlıklar; bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu varlıkları birbirinden ayıran çok önemli özellikler vardır. Şöyle ki; bitkilerin canlı olmalarına rağmen bir yerden başka bir yere hareket etme yetenekleri olmadığı gibi, merkezi işlem ve karar birimi olan beyinleri de yoktur. Bu nedenle dalını kırdığımız bir ağaç veya çiçek, bildiğimiz anlamda insan gibi acı hissetmez. Çünkü acı dediğimiz duygu, beynin bir

1 Râğıb el-İsfahânî, Müfredât, E-n-s maddesi.

2 Tîn, 95/4.

değerlendirmesidir. Buna karşın hayvanlar hareket etme ve her biri kendine özgü iş ve işler yapma yeteneğine sahiptir. Acıyı veya tatlıyı algılarlar; insanlar gibi hareket ederler. Yaralandıkları zaman acıyı algılarlar ve karınları doyduğu zaman mutlu olurlar. Tüm bu varlıklar doğar, büyür ve kendilerine verilen ömür dolunca ölürler. Yüce Allah'ın yarattığı canlı varlıklardan insan da diğer canlılar gibi doğar, beslenir, büyür ve sonunda ölür. Dolayısıyla her canlı gibi insan da ölümlüdür. Bununla birlikte insan, diğer canlılardan farklı özelliklere sahiptir. İnsan, akıllı, düşünen; fikir ve iş üreten, özgür irade sahibi, sosyal ilişkiler kuran, Allah'a, Peygamber'e ve ahiret gününe inanan ve inandıklarından sorumlu bir varlıktır. Bu özelliklerinden dolayı insan, diğer canlılardan farklıdır ve Allah'ın yarattığı varlıklar arasında seçkin bir yere sahiptir. Kur'an-ı Kerim'de, *"Biz, gerçekten insanoğlunu şan ve şeref sahibi yaptık."*[3] ayeti insanın üstün ve değerli bir varlık olarak yaratıldığını bildirmektedir.

Akıl, insanı diğer canlı varlıklardan ayıran en önemli özelliktir. İnsan, aklıyla düşünür; fikir, bilgi, proje ve iş üretir. Bu nedenle ergenlik çağına gelen ve aklı yerinde olan her Müslüman, dinin emir ve yasaklarıyla mükelleftir ve onlardan sorumludur. Akıllı olmayan ise emir ve yasakların ne olduğunu bilmediği için mükellef olmadığı gibi onlardan sorumlu da değildir. Nitekim Hz. Peygamber (sav), üç kişinin; uyuyan kişinin, aklı olmayanın yani delinin ve çocuğun sorumlu olmadığını[4] bildirmiştir. İnsan akıl sayesinde doğrulara ulaşır, Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eder ve Allah'ın rızasını kazanarak cennete girmeyi hak eder. İslam dininin birinci kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık elli kadar ayette akıldan bahsedilir. Bu ayetlerden birkaçı şöyledir:

"Kâfirlerin hâli, bağırıp çağırmak dışında bir şey duymayan yine de haykıran kimsenin durumuna benziyor. Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Onun için onlar düşünmezler (akletmezler)."[5]

3 İsrâ, 17/70.
4 Ebû Dâvud, Hudûd, 17.
5 Bakara, 2/171.

"Allah, onlara şiddetli bir azap hazırlamıştır. Ey inanan akıl sahipleri! Allah'a karşı sorumluluk bilinciyle hareket edin."[6]

Bu ayetlerden de anlaşıldığı gibi Allah, aklın, insan için büyük bir nimet, iyiyi kötüden ayıran, insanı derinliğine düşünmeye sevk eden büyük bir güç ve yeti olduğuna dikkat çeker. Dolayısıyla akıl, Allah'ı ve Allah'ın yarattıklarını anlamada, bilgi sahibi olmada, fikir ve iş üretmede, insanlarla iyi ilişkiler kurmada insana verilmiş en önemli bir nimettir. Akıl, insanın Yüce Allah'ı tanıma ve bilmesinde en büyük güçtür. Çünkü insan, aklıyla Allah'ın sayısız nimetlerini, varlıkların yaratılışındaki amacı ve düzeni, özellikle kâinatın bir yaratıcısının ve idare edeninin bulunmasının zorunluluğu açısından kudreti sonsuz bir yaratıcıya inanır ve ona ibadet eder. Yukarıda da açıkladığımız gibi akıl sahibi olmayan (yani deli) bir kişi, bunların hiçbirini yapamayacağı gibi, bunlardan sorumlu da değildir. Aynı zamanda ahlaki görevlerden de sorumlu değildir.

İnsan, yeryüzünde var olduğu günden beri gelişen, değişen, insanlarla en iyi bir şekilde iletişim kuran ve mükemmele ulaşan bir varlıktır; mızraklar, elbiseler ve ayakkabılar, taşıma araçları, kaldıramadığı ağırlıkları taşımak için hayvanlar ve muhtelif araçlar, uğraştığı işlere göre oldukça sınırlı olan belleğinin yerine yazı ve kayıt yöntemleri, kısa ömrüne rağmen nesiller boyu bilgi aktarımında kullanabileceği masallar ve hikâyeler üretebilen, bugün de aynı yeteneğin devamı olarak bilgisayarları ve dijital sistemleri geliştiren bir varlıktır.

Bir insanın, bütün ihtiyaçlarını kendi başına karşılaması mümkün değildir. Bu nedenle insanlar bir arada yaşamaya mecburdur. Bir arada ve bir kentte yaşayan insanlar, medeniyet ve uygarlıklar kurarlar. Bunun için geriye dönüp baktığımızda nerede toplum ve kent hayatı yaşanmışsa, orada medeniyet kokan tarihi eserleri görürüz. Çünkü toplumun ve yerleşik hayatın olduğu yerlerde okul, hastane, yol, elektrik, su ve insanların muhtaç olduğu bütün medeni hizmetler vardır. Hâlbuki tek başına kırlarda yaşayan konargöçer insanların bu imkânlar-

6 Talâk, 65/10.

dan istifade etmeleri mümkün olmamaktadır. Kent kavramı, aynı zamanda çeşitli mesleklere ve zanaatlara mensup insanların yardımlaşmak suretiyle bir arada yaşadıkları yer anlamına gelir ki, bu meslek ve zanaat sahipleri ürettikleri ürünleri değiş tokuş yaparak birbirlerinden ihtiyaçlarını giderirler. Örneğin bir insanın yeme, içme, giyim, barınak ve diğer temel ihtiyaçlarını tek başına gidermesi mümkün değildir, ancak başkalarının yardımlarıyla bu ihtiyaçlarını giderebilir. Bu da insanın toplumsal bir varlık olduğunu ifade eder. Bu hususta dinimizde beş vakit namazın cemaatle kılınmasının teşvik edilmesi, haftada bir kılınan Cuma namazının farz oluşu, yılda iki kez kılınan bayram namazları, zekât ve bütün İslam dünyasından hacca gelenlerin katılımıyla gerçekleşen "büyük kongre" mahiyetindeki hac gibi ibadetlerin de amacı, insanın toplumsallaşmasını sağlamaya yöneliktir.[7]

İnsan, düşünen, bilgi ve iş üreten bir varlıktır. Diğer canlılar üreten değil, yaşayabilmek için tüketen varlıklardır. İnsan, evrenin sırrını araştıran, alet yaparak insanların yararına işler üreten bir varlıktır. Öğrendiklerini, bilgi birikimini geleceğe taşırken kendini, dünyayı ve evrenin sırlarını keşfeder. Üretmek, insan olmanın ve kendini ifade etmenin en önemli yoludur; bir fikir, bir düşünce akımı, bir model, bir iş, bir ürün üretmek insan olmanın gereğidir. İnsanın dışındaki bütün canlı türleri, bunların hiçbirini yapamazlar. Üreten insan, ruh dünyası açısından çok mutludur ve tüketmeyi hak eder, sağlıklı ve gücü kuvveti olmasına rağmen düşünmeyen, çalışmayan ve üretmeyen insan tüketmeyi hak etmez, böyle bir insan yememelidir.

Üretmek mutlaka bir iş yapmaktır; kâinattaki her canlı gibi beyin, el, kol, bacaklar ve beden çalıştırılarak insanlığın yararına olan bir şey üretmektir. Bunun için kafayı ve bedeni çalıştırarak bilgi ve beceri sahibi olmak ve pişmek gerekir. Üretmenin yolu, düşünmek, araştırmak ve risk alarak istenilen yeniliğe ulaşmaktır. Üreten insan her zaman mutludur, çünkü o, Yüce Allah'ın rızasını hak etmiş ve insanların yararına bir iş yaparak maddi ve

7 Kınalızâde Ali Efendi, Devlet ve Aile Ahlakı, s. 157.

manevi yönden tatmin olabilecek üst seviyeye gelmiştir. Üreten insanlar, aileler, şirketler ve devletler çok çalışarak bilgi, teknoloji ve iş ürettikleri için mutludurlar. Çünkü disiplinli ve verimli çalışan insanlar ve toplumlar çok kazanır ve refah seviyesine ulaşırlar, refah seviyesinde yaşayan insanlar da mutlu insanlardır.

Üretmeyen insan, mutsuzdur, tatminsizdir ve daima kendisini ifade edememenin gerginliğini yaşar. Üretmeyen kişinin zamanı çoktur, bu boş zaman zenginliğinde kişi, kolaylıkla yönlendirilebilir. Çalışmayan ve üretmeyen kişi, zarardadır; potansiyel bir tüketen olmanın ötesine geçemez, çünkü o dingindir, tembeldir ve hasta insandır. Hareketli ve canlı insan sağlıklı ve üreten insandır. Üretmekten kastımız, kişi, aile, kurum ve toplumun; ister duygu alanında ister zihinsel süreçler, ister sosyal ve toplumsal alanda isterse iş ortamında olsun bir şeyler ortaya koyarak çevresine bir katma değer üretmesidir. Maalesef günümüzde Müslüman toplumların ve Müslüman ülkelerin çoğu çevresine bir katma değer üretmemenin acısını ve psikolojik gerginliğini en üst düzeyde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla çevresine duyarsız olan ve hem kendisinin hem de diğer insanların faydalanacağı bir mal üretmeyip, başkasının ürettiklerini tüketen insanlar ve toplumlar sürekli mutsuzluk ve stres içinde yaşarlar.

İnsan, özgürdür ve özgür iradesiyle hareket eder, kendi özgür iradesiyle yaptığı için yaptığı her şeyden sorumludur. Özgür irade veya özgürlük, kişinin belli işleri yapması veya yapmaması herhangi bir dış zorlama ya da zorunluluk olmaksızın kararlaştırma ve yapma yetisidir. İslam ahlakı, özgür iradeye sahip olan insana, iyiliği yapma ve kötülüğü terk etme yönünde ödevler yükler ve bunlardan sorumlu tutar. Ancak insanın yaptıklarından sorumlu tutulabilmesi için insanın hem iyiliği isteme veya seçme özgürlüğüne hem de yapma özgürlüğüne sahip olması gerekir. Aksi hâlde yaptığı işlerden sorumlu olmaz.

İnsanı, diğer canlılardan farklı kılan bir özelliği de merhamet, şefkat, vicdan, cömertlik, adalet, sabır ve sevgi gibi yüce erdemlere sahip olmasıdır.

2. TOPLUM

Toplum, ortak yasa ve kurallara uyarak bir arada yaşayan insanlar topluluğudur. Toplum, insanlardan oluşur, toplum olmadan insanın yaşaması mümkün olamayacağı gibi insanlar olmadan da toplum olamaz. Birey, bir toplumun üyesi olduğu zaman nitelik değiştirir. Bu nedenle birey, sosyal bir grubun üyesi olduğunda grubun standartlarının etkisi altına girer ve standartlarının içinde yer aldığı grubun (küçük veya büyük belli bir grubun) standartları ile büyür ve o toplumun bir parçası olur. İnsanlar, en eski çağlardan beri toplu olarak yaşamışlardır ve bazı sebeplerle toplu olarak yaşamak zorundadırlar. İnsan, doğası gereği toplumsal bir varlıktır. Bir grup içinde doğar, büyür, potansiyellerini geliştirir ve sonuçta toplum içinde yaşamayı öğrenir. Doğduğu andan itibaren yemesinin, içmesinin, bakımının karşılanması ve hayatta kalabilmesi için yardıma muhtaçtır. Yine, başkalarıyla girdiği etkileşim ortamındaki öğrenme süreciyle doğal özelliklerini geliştirir. O hâlde insan, dünyadaki anlamlı varoluşu için olduğu kadar, genel bir büyüme ve gelişme için de toplumsal yaşama muhtaçtır. Onun için meşhur İslam filozofu İbn Haldun, insanın bir grup içinde yaşaması gerektiğini ve böylece toplumun insan için kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.[8] Toplum, insan hayatını kolaylaştırmak ve daha iyi yaşam şartlarını oluşturabilmek için vardır. Bununla beraber bireyler de toplum içinde sosyalleşir, gelişir, kimlik ve kişilik kazanırlar. Bir insanın diğer insanlara olan bağımlılığında ve onlarla yaptığı işbirliklerinde toplumsallığın esasları vardır. Dolayısıyla insan, diğer insanların yardımı olmaksızın hayatta kalamayan en bağımlı bir canlıdır. Buna göre insan olmadan toplum, toplum olmadan da insanın olması ve yaşaması mümkün değildir. Çünkü insan bir birey olarak, ancak toplumsal ilişkilerine yön vererek, ahlaki kuralları ve kanunları öğrenip uygulayarak yaşayabilir. Çünkü ahlaki kuralların olmadığı ve kanunların uygulanmadığı, yalnız kaba gücün olduğu ve bu nedenle insana mutluluk sağlamaktan uzak bir toplumun, amaçsız ve ilkesiz bir insan sürüsünden

8 İbn Haldûn, Mukaddime, II, 289.

başka bir şey olmadığı, düşünen ve duyabilen herkesin bilmesi gereken bir gerçektir.

Kendisini çevresine, içinde yaşadığı dünyaya, içinde doğduğu doğaya ve topluma ait hissetmeyen ve toplum içine girmeyen bireyin en ciddi bunalımı, sevincini yitirmesiyle ortaya çıkar. Bu nedenle Hz. Peygamber, toplumun içine girerek onlarla ilişki kuran ve onlardan gelebilecek herhangi bir sıkıntıya göğüs geren kişinin, toplumun içine girmeyen ve onlardan gelebilecek sıkıntıya sabır etmeyen kimseden daha hayırlı olduğunu bildirmiştir.[9] Çünkü toplum içine girmeyen birey, kendisini toplumdan soyutlamış ve yalnız başına kalmıştır. Yalnız kalan insan konuşacak, sevinçlerini ve üzüntülerini paylaşacak kimse bulamadığı için bunalıma düşmeye mahkûmdur.

Toplum, dinî gruplarının, meslek gruplarının, gelir gruplarının, siyasi partilerin ve bunlarla ilişkili halk grupları veya belirli sınıflar gibi birbirlerinden farklı gruplar içindeki çeşitli toplulukların tümünü kapsayan bir bütündür. İnsan, bir birey olarak kendisini, bunlardan kendi kişisel durumuna, çıkarlarına ve yaşam amaçlarına uygun biri veya birkaçının içinde bulunur. İnsanın toplum içindeki durumu; ilgili olduğu topluluğun öteki gruplarla olan ilişkilerine, toplum düzenindeki yerine ve durumuna göre biçimlenmekte ve belirginleşmektedir.

İslam'da toplumsal ilişkiler zamanla değişir ve bu değişme sürecinde; alışkanlıklar, âdetler, gelenekler, töre, hatta kanun ve yönetmelikler ve bilimsel davranış kuralları da değişen toplum kurallarına paralel yeni bir ahlak düzeni; ahlaki değerler, normlar ve kurallar oluşur. Çünkü eski dönemlerin toplum modellerine bağlı kalan bir ahlak; yeni dönemde etkisini kaybetmiştir. Eski ahlak kurallarıyla yenileri arasındaki farklılık; toplumsal ilişkilerde hangisinin geçerli olacağı gibi bir kargaşalık ortaya çıkarır. Bu durum özellikle az gelişmiş ülkelerde eski değer yargıları ile yenileri arasındaki farklılığın yol açtığı ahlak bunalımı, toplumun bilincinde neyin "iyi" veya "kötü" yahut neyin "ahlaki" veya "ahlak dışı" olduğu noktasında ortaya çıkan ve "kavram

9 Beyhakî, Şuabü'l-İman, VI, 277.

kargaşalığı" biçiminde dışa yansıyan kararsızlık durumudur. Kavram kargaşalığı görüntüsünde dışa yansıyan ahlak krizinin temel nedenleri; belirli bir kültür ve uygarlık düzeyine ulaşamamış toplumun tabanı ve temeli olan halk çoğunluğunun bilinçsizliği ve köklü bir eğitimin verilememiş olmasından ileri gelen ahlaki, ekonomik ve sosyal dengesizliklerdir. Din, ahlak, kültür ve uygarlık, ahlak biliminin temel öğeleridir. Bu nedenle belirli bir kültür ve uygarlık düzeyine ulaşmak için çaba göstermek, birey için insanlık onuru gereğidir. Aynı ahlak kuralları bütün insanların ve canlıların, toplumsal kültür ve uygarlık düzeyi, bütün toplumlar için geçerlidir. Bu bakımdan ahlaklı, kültürlü ve uygar olmak ve bunun için her çabayı sürdürmek bireyin en önemli ahlaki yükümlülüğü olduğu kadar, toplumun belirli bir kültür ve uygarlık düzeyine erişmesi için topyekûn çalışılması da, toplumsal ahlak yükümlülüğüdür.

Birey, toplumun ahlak, kültür ve uygarlık düzeyi ölçüsünde değer kazanabilmektedir. Bununla beraber geri kalmış toplum insanı, genellikle bu önemli gerçeğin bilincinden yoksundur. Çünkü bütün insanların ve canlıların menfaatine dayanan; insanın onuru ve ahlaki davranış kuralları gibi sağlıklı (gelişmiş, ileri) bir toplumun ahlak kuralları yerine, çıkar ilişkilerinin ve kaba gücün hâkim olduğu geri kalmış bir toplumda; toplumsal özveri, dayanışma, yardımseverlik, kültür ve belirli bir uygarlık düzeyinde gelişebilen toplumsal değerler, geniş halk yığınlarında bulunmamaktadır.

İnsan belli bir yaşa gelince diğer insanlarla işbirliğine girmek zorundadır. Bu zorunluluktan dolayı insanlar, yaşamın amacı doğrultusunda örgütlenerek toplumu oluştururlar. Bu örgütlenmeyi oluşturan toplumlar, tamamen kimliklerini kaybetmezler; böylece yeni bir yapının hayat bulmasını sağlarlar. Aslında bu kurucu unsurlar inançta ve eylemde birbirleriyle birleşir ve daha büyük bir bütün için model olurlar. Model oluşturmaları hem bu bütünün sürdürülmesi için hem de bireysel ve toplumsal hedeflerin gerçekleşmesi için gereklidir. İslam, insanın fıtratında ve yaratılışında toplumsallığın olduğunu şöyle bildirmiştir: "*Ey*

insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Sizi tanışıp anlaşmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık."[10]

Bir toplum, insanların toplumsal ilişkiler yoluyla katıldığı gruplardan oluşur; herkes yaşamı boyunca başta ailesi olmak üzere, bir dizi toplumsal grupta yer alır. Bir çocuk, anne ve babasına, büyükanne ve büyükbabasına, kız ve erkek kardeşlerine akrabalık bağlarıyla bağlıdır. Daha sonra okul topluluğunun bir üyesi olan çocuk burada arkadaşlar edinir, çevresindeki insanlarla tanışır ve onlar tarafından tanınır. Bu nedenle her toplumun kendine özgü düzeni ve kuralları vardır. Çoğu toplumda iyi ve disiplinli bir şekilde örgütlenmiş gruplar bulunur. Bu grupların bazıları çok sayıda alt grup ve bireyi içerir. Örgütlenmiş toplumsal grupların en güçlüsü devlettir. Aile, okul, cami, cemaat, kulüp, fabrika, sendika ve işyerleri daha küçük boyutlu toplumsal gruplardır. Bu grupların her biri, hem kendi içlerinde küçük birer toplum, hem de daha büyük bir toplumun parçalarıdır. İnsanların çok daha yakın ve dostça ilişkiler kurduğu bu küçük ve yerel gruplar, genellikle topluluk olarak adlandırılırlar. Bir insan, diğer insanlarla uyum ve barış içinde yaşadığı müddetçe mutlu bir şekilde yaşama imkânını elde edebilir, tek başına yaşayan insan hiçbir zaman mutlu olamaz.

İslam, yalnızlık içinde sürdürülen bir yaşam tarzını tercih etmediği gibi, bir insanın kendisini dünyadan soyutlayarak bir yaşam sürmesini de teşvik etmez, ancak insana her zaman bir topluluk içinde yaşamasını teşvik eder; inanç ve eylemde birlikte olduğu insanlarla beraber güçlü bir cemaat kurmasını ve böylece Yüce Allah'ın emir ve yasaklarının uygulanmasını ve her hususta yardımlaşmalarını ister. Oysa tek başına yaşayan insanın, başkalarına yardım etmesi mümkün olmamaktadır. İnsanın tüm yaptıkları, eğer ilahî buyruklara uygun olarak yapılmışsa, yaptıklarının tümü İslam'da ibadet olarak kabul edilir. İslam bu bakımdan bir yaşam biçimidir ve belli bir yol izleyip de belirlenen bir sonuca varmaları için bireylerin beraber hareket etmelerini teşvik eder. Kur'an, insanların kendileri arasındaki tarih,

10 Hucurât, 49/13.

âdet, gelenekler, bilinçlilik, anlayış, duyarlılık ve nihaî olarak da insanlar arasındaki ilişkiler, zanaatlar, beceriler ve herkesin ürettiğini değiş tokuş yaparak ortak bir işbirliği kurmaya yöneltir.

Her toplumun bir şekli, yapısı, ahlakı, yerleşmiş gelenek ve görenekleri, uyulmakta olan kanun ve kuralları vardır. Diğer taraftan her toplum sürekli bir oluş ve değişme süreci içindedir, statik bir şekilde ilk olduğu gibi kalamaz. Toplum bir sosyal ilişkiler ağı olduğu gibi aynı zamanda bir sosyal teşkilatlar ağıdır.[11] İnsanların, yeme-içme, barınma ve giyinme gibi çeşitli ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçları onları toplum hâlinde yaşamaya zorlar. Hatta Platon ve Aristoteles gibi antik düşünürlere göre insanların topluma olan ihtiyaçları sadece bunlarla da sınırlı kalmamaktadır; onlar; yasa ve adaletle hayatın kontrolü ve iyi bir eğitimin ve kaliteli üretimin sadece onda mümkün olduğu için de topluma ihtiyaç duyarlar.[12] Dolayısıyla toplu hâlde yaşamak; insanlar için gereklidir, çünkü insan sosyal bir varlıktır.

Bu dünyada mutluluğa, huzur ve refaha ancak bir toplum içerisinde ulaşılabilinir. İnsanın diğer insanlara hatta varlıklara muhtaç bir tabiatta yaratıldığı için bu varlıklarla işbirliği içerisine girmeden gerekli ihtiyaçlarını karşılaması mümkün olmaz. Onun için insanlar bir toplum içinde yaşamak ve iş bölümü yapmak zorundadırlar. Toplum içinde yaşamak ve iş bölümü ise beraberinde birtakım ahlaki norm ve kuralları gerekli kılar. Bu nedenle Fârâbî'ye göre en yüksek iyiye, en büyük ve en son olgunluğa, dolayısıyla da en yüce mutluluğa ancak yardımlaşma amacıyla toplu hâlde yaşanılan şehirde (üstün şehir) ulaşılabilir, şehirden daha küçük yerlerde buna ulaşmak mümkün değildir. Mutluluğa ulaşmak için toplum hâlinde yaşayan toplum da üstün (fâzıl) toplumdur.[13] İnsanların toplu hâlde yaşadıkları şehirlerde insanlar medenî ihtiyaçlarının tümünü giderirler, çünkü orada elektrik, su, yol, okul, hastane, postane, televizyon, internet vb. bütün imkânlar vardır. Onun için "Kent yani toplumsal yaşamın mekânı", odaklanmış bir yaşama nasıl varılacağını öğreten bir

11 Enver Günay, Din Sosyolojisi, s, 14.

12 Platon, Devlet, s, 67.

13 Fârâbî, Medînetü'l-Fâzıla (Üstün Ülke) Çeviri, Seyfi Say, 133.

okuldur."[14] Çünkü insanlar toplumun yaşadığı şehirlerde eğitim imkânlarının tümünü bulabilirler. Ama konargöçer hayatta veya küçük yerleşim birimlerinde bu imkânların çoğu yoktur, dolayısıyla da insanlar ihtiyaçlarının çoğunu karşılayamazlar; çocuklar okuyamaz, hastalar zamanında tedavi olamaz, sanayi kuruluşları olmadığı için insanlar çalışma imkânı bulamazlar. Bu nedenle de fakir kaldıkları için kıt kanaat geçinmek zorunda kalırlar.

Bir toplumu oluşturan üyelerin tamamında var olan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşamı olan belli bir dizge oluşturur; buna ortak bilinç denir. Ortak bilinç, ortak duygular (sevinç, üzüntü) ve toplumun ruhsal yaşamını da kapsayan bir kavramdır.

3. TOPLUMUN GELİŞİM EVRELERİ

3.1. İlkel Toplum

İlkel toplum, devletten, yazıdan ve üretimden yoksun olan toplumdur. Bu çeşit toplumlar, yaşamaları için yeterli miktarı elde etmek ve üretmekle yetinmişler, artı değer üretip piyasaya sürmemişlerdir. İlkel toplumun vahye dayanan bir dini, ahlaki değerleri; normları, kuralları ve yazılı kültürleri yoktur. Gelişmiş bir hayat düzeyine ulaşamamış, teknolojiden uzak, hayatta kalmak için avcılık, toplayıcılık (zamanla tarım) yapan; birbirine bağlı, insanlığın ortaya çıktığı zaman şartlarında varlıklarını sürdürmeye çalışan topluluklardır. Örneğin, Afrika'da yaşayan pigmeler, Kuzey Kutbu'nda yaşayan Eskimolar, Avustralya'da yaşayan Aborjinler, Kuzey Amerika'da yaşayan Kızılderililer, Orta ve Güney Amerika'da yaşayan Mayalar, İnkalar ve Aztekler gibi yerli halklar, ilkel toplumlardır. İlkel toplumlar, kendilerini geliştiremedikleri için toprağa sıkı sıkıya bağlıdırlar. Çünkü gelişme gösterecek yeterli bilgi ve görgüye sahip değillerdir.

Günümüz ilkel toplumlarında da çevrelerindeki büyük gelişmişliğe rağmen, okumadıkları, yazmadıkları, kendilerini yorup da fikir ve mal üretmedikleri için aynı ilkel yaşantı devam etmektedir. Çoğu ilkel toplumlar, aynı soydan gelen insanlar ola-

14 Richard, Sennett, Gözün Vicdanı, Trc. Süha Sertabiboğlu ve Can Kurultay, s. 14.

rak klan hâlinde yaşarlar; onlar, klan reisinin, genelde tabiatüstü bir güce sahip olduğuna inanırlar. Bunun dışında bir inanca ve ahlak anlayışına sahip değillerdir. İlkel toplumların inandıkları dinler bir kabileye (klana) mahsustur. Bu dinlerin kutsal kitapları yoktur; büyü ve büyücünün önemi çok fazladır.

3.2. Tarım Toplumu

Tarım toplumu, gelir kaynakları tarıma dayalı ve nüfusun çoğunluğu tarımda çalışan bir toplumdur. Tarım toplumunda üretim araçları ilkel, aile yapısı geniş aile, gelirleri topraktan elde ettikleri ürünler, ulaşım araçları yalnız hayvanlardır. Üretimde verim çok düşüktür, çünkü üretim araçları çok sınırlıdır ve ilkeldir, üretimi arttıracak gübre ve ilaç gibi imkânlar yoktur. Tarım toplumunda herkes kendine yetecek miktarda üretim yapar, ekonomik değeri olan hiçbir şey üretilmez. Dinî inançları vardır ama bu bilinçli bir inanç olmadığı için ibadetler samimi yapılmaz ve aynı zamanda bilinçli olmadığı için ahlaki kurallara bağlılık zayıftır. Çünkü dinî emir ve yasakları öğretecek nitelikli din adamları ve ahlakçıları yoktur. Onlar yalnız kendilerini geçindirebilecek gelir elde etmek için uğraşırlar, ilimle ve tarımdan başka bir üretimle uğraşmak akıllarına bile gelmez. Onun için diğer toplumlardan daima geride kalırlar ve çoğu ihtiyaçlarını başka ülke veya toplumlardan almak zorunda kalırlar. Ancak bugün tarımsal açıdan gelişmiş ülkeler, bahsettiğimiz tarım toplumlarının dışındadır. Biz burada sanayi toplumu öncesinde yaşamış olan tarım toplumunu anlattık.

3.3. Sanayi Toplumu

Sanayi toplumu, üretim süreçlerinin ön plana çıktığı, fabrika ve tesisler, sanayi ürünlerinin ekonominin temelini teşkil ettiği bir toplumdur. Diğer bir ifade ile batıda sanayileşme süreciyle ortaya çıkan ve ekonomisi sanayiye dayalı, ulusal bir devlete sahip, belirli ölçülerde kentleşmiş, Pazar ekonomisinin hâkim olduğu toplumlardır. Sanayi toplumları, sanayi devriminden sonra batıda gelişmiş ve sanayi devrimi öncesindeki tarım toplumlarının yerini almıştır. Birinci sanayi devrimi (Endüstri 1.0)

su ve buhar gücünü kullanarak mekanik üretim sistemleri ile ortaya çıktı. İkinci sanayi devrimi (Endüstri 2.0), elektriğin icadı ve elektrik gücü ile seri üretime geçilerek gerçekleşti. Üçüncü sanayi devriminde (Endüstri 3.0) ise dijital devrim, elektronikli aletlerin ve cihazların kullanımı; bilgisayar ve internet gibi iletişim teknolojilerinin kullanımı ile gerçekleşmiştir. Dördüncü sanayi devrimi (Endüstri 4.0) ise insana ihtiyaç kalmadan, fabrikaların bilgisayara bağlanan robotlarla çalıştırılmasıdır. Türkiye birinci, ikinci ve üçüncü sanayi devrimlerini kaçırmış, dördüncü sanayi devrimini de kaçırmak üzeredir.

3.4. Bilgi Toplumu

Bilgi toplumu kavramı, 1950 ve 1960'lı yıllarda Amerika, Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerde bilgi teknolojilerinin giderek artan bir şekilde kullanılmasıyla meydana gelmiş bir aşamadır. Gelişmiş ülkelerde biçimlenen bu aşamanın en önemli özelliği, bilginin ve bilgi teknolojilerinin tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin yanı sıra eğitim, sağlık, iletişim gibi her alanda kullanılabilir olmasıdır. Bu sebeple bilgi toplumundaki gelişmeler kısa sürede üretimin ve verimliliğin artmasına yol açmış ve yeni teknolojik, sosyal ve kültürel gelişmeleri de teşvik etmiştir. Özellikle bilgisayar teknolojisinin sağladığı hızlı iletişim imkânları, bilginin, insanlara çok kısa sürede ulaştırılmasını sağlamıştır. Bu durum beraberinde baş döndürücü bir hızla sağlanan bilgi artışına yol açmıştır. Teknolojik imkânlar ile bilginin ulaştırılması ve en uygun bilginin uygulamada kullanılması başlı başına bir iş alanı, bir sektör olarak öne çıkmıştır. Böylece günümüz insanının ilgisi sanayiden bilgiye yönelmiş ve temel sermaye olan bilgi, ana güç hâlini almıştır. Bilgi toplumunda en önemli meta bilgidir, çünkü bilgi çağından önceki ağır sanayinin yerini de bilgi teknolojisi almaktadır.

Bilgi toplumu, bireyleri en yüksek düzeyde ahlaki değerlere sahip ve eğitimli olan; temel sermaye olan bilgiyi ve bilgi teknolojilerini üreten ve yaşamın her alanında kullanan, bilginin işlenmesinde ve depolanmasında bilgisayar ve iletişim teknolojilerini temel alan, teknolojik gelişmesini bilgi teknolojileriyle

sağlayan bir toplumdur. Bilgi toplumu, bilginin egemen durumda olduğu, toplumsal yapı ve süreçlerin bilgi üzerine kurulduğu ve artık her alanda bilginin en önemli güç sayıldığı bir toplum olduğundan, bu toplumda bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan müthiş gelişmeler, sınırları ortadan kaldırmış ve dünyayı küçük bir köy hâline getirmiştir.

Küreselleşmenin temel sebeplerinden biri, teknolojidir. Teknolojiyi de iki farklı devrim oluşturmaktadır: Birincisi iletişim teknolojisi devrimi (özellikle akıllı telefon), ikincisi ise bilişim teknolojisi (özellikle bilgisayar) devrimidir. Bu ikisi yani telefon ve bilgisayar bir arada geliştiği için yeni bir teknoloji "İletişim ve Bilişim Devrimi" doğmuştur. ABD'nin 1977 yılındaki mali gelirinin yarısı iletişim ve bilişim teknolojilerinden; bilgisayarlar, iletişim ve elektronik araçlar, elektronik haberleşme, reklam, eğitim, iletişim geliştirme araştırmaları ve hizmetleri, sigortacılık, danışmanlık araştırma-geliştirme firmalarından gerçekleştiği için yeni meydana gelen bu toplumsal yapıya bilgi toplumu adı verilmiştir.

Bilgi toplumunda üretim süreçlerinde bilgi birinci sırada rol oynadığı için bilgi işçiliği kavramı ortaya çıkmış, artık insanlar sanayi toplumunda olduğu gibi bir imalathanede ya da işletmede çalışan kimseler olmaktan çıkıp, bilginin işlendiği ve yayıldığı, bilgi üretiminin yapıldığı bir sektörde çalışmaya başlamışlardır. Üretim sektöründe olduğu kadar hizmet sektöründe ve diğer sektörlerde de bilgisayar ve bilişim teknolojileri sayesinde üretimin yapısı ve niteliği değişmiş ve insanlar oturdukları yerden, evlerinden veya bulundukları herhangi bir yerden işlerini bu bilgisayar ve bilişim teknolojileri sayesinde kolayca ve çok kısa bir süre içerisinde yapabilme imkânına sahip olmuşlardır.

Yaşanan bu hızlı gelişmeler, iletişim ve bilişim teknolojilerinin üretimi, bilginin elde edilmesi ve depolanması hususunda insanlar arasında müthiş bir rekabet ortaya çıkarmış, bu teknolojiyi üreten ve elinde bulunduran toplumlar çok güçlü bir hâle gelmişlerdir. Toplumun sahip olduğu bu gücü kaybetmemek ya da bulunduğu konumdan daha güçlü bir duruma çıkabilmek

için sürekli bilgiyi yenilemeye ve depolamaya ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı karşılamak için bilgisayar hayatın her alanına etki eder bir duruma gelmiştir. Çünkü bilgisayar ve internet, bilgi toplumunun temelini oluşturan yapı taşlarından birisi olup, daha önce görülmemiş bir bilgi depolanmasına ve bilgi akışına imkân sağlamaktadır. Bu bakımdan bilgi toplumunda iletişim ve bilişim teknolojilerinin üretilmesi, bilginin toplumsal hâle gelmesi ve yaygınlaşarak herkes tarafından kullanılması artık zorunlu hâle gelmiştir. İletişim ve bilişim teknolojilerini üretemeyen ve bilgiyi toplumsal hâle getiremeyen toplumlar, bilgi toplumu olamazlar.

a. Bilgi Toplumunun Özellikleri

1) Bilgi toplumu, otomotivden tekstile, uçaktan silaha, bilimden enerjiye, akıllı telefondan bilgisayara her alanda ileri teknoloji üretir. Bilgi ve sanayi toplumu olabilmek için teknoloji bilgisi transfer etmek gerekir ve toplum fertlerinin teknoloji okuryazarlığını bilmesi gerekir. Teknoloji okuryazarlığı için; teknolojiyi özümseyecek genel bir eğitim seferberliği başlatılmalı ve okul müfredatlarına teknoloji dersleri konulmalıdır. Ayrıca gerektiğinde gelişmiş ülkelerden teknoloji kitapları ithal edilip tercüme ettirilerek öğrencilere okutulmalıdır. Keşke ileri teknoloji üreten ülkeler sınıfına girebilseydik, o zaman bilgi toplumu olabilirdik. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük sorunu eğitimsizlik ve üretimsizliktir. Bir ülkenin geleceğini eğitim düzeyi belirler. Onun için yeni yetişen neslimizi ileri teknoloji bilgileriyle donatarak yetiştirmek zorundayız. 2) Bireyleri, yaşam boyu öğrenme, sürekli kendini geliştirebilme, açık, yapıcı, üretici ve eleştirel olarak düşünebilme ve düşündüklerini ifade edebilme istek ve yeteneğine sahiptir. 3) Disiplinler arası çalışma yapabilme bilgi ve becerisine sahiptir. 4) Bilgi paylaşma ve işbirliğine yatkın davranış ve zihniyet yapısındadır. 5) Bilgi üretme, uygulama ve paylaşma yoluyla her alan ve konuda etkindir. 6) Bireysel davranma yerine, çevresiyle sürekli iletişim içinde, ekip ruhuna sahiptir. 7) Etkin bir kişiliğin oluşabilmesi için ileri teknolojileri tanıma, iletişim ve bilişim teknolojilerinden etkili

bir şekilde yararlanır. 8) Herhangi bir alanda derinliğine bilgiye sahip olmanın yanında, diğer disiplin alanlarının bilgisine de sahiptir. 9) Bilgi toplumu, bilgi toplumu temel unsurlarının, toplumsal yapıya etkilerini kavrayabilme, bilgi, beceri ve yeteneği gibi temel özelliklere sahiptir. 10) Sanayi toplumunda kullanılan insan ve makine gücü bilgi toplumunda yerini düşünce ve akıl gücüne bırakmış ve eğitim sürekli hâle gelmiştir.

Bu özellikleriyle bilgi toplumunun özünü, teknoloji ile birlikte bilgi oluşturur. İleri teknoloji üretemeyen bir toplum, her ne kadar başkasının ürettiği bilimden ve teknolojiden yararlansa da bilgi toplumu olması mümkün olmaz. Çünkü o toplum, ancak başkalarının kendilerine öğrettiği ve verdiği kadar bilgi sahibi olur. Bu nedenle toplum bilgiyi ve teknolojiyi kendisi üretmeli ve ürettiği bilgi ve teknolojiden hem kendisi hem de başkaları yararlanmalıdır.

Bilim, ahlakın ve vicdanın en yüksek seviyede olgunlaşmasına ulaşmış biçiminden başka bir şey değildir. Bir insan, ne kadar bilgisizlik karanlığında ise değişime de o denli karşı çıkar; çünkü ne değişimin zorunluluğunu ne de alması gereken yönünü yeterince çabuk kavrayabilir. Buna karşılık bilgiyle aydınlanmış bir insan, kendisini daha önceden bu değişim gereğine hazırlamasını bilir. Bunun için bilimin kılavuzluğundaki zekânın toplumsal yaşamın akışında gittikçe daha büyük bir yer tutması zorunluluk olmaktadır. Bilim, herkesin etkinlikte bulunmasına açık olan, ama kimsenin girmeye zorlanmadığı gibi bilim adamı olmaya da zorlanmaz.[15]

b. Bilgi Toplumu ve Türkiye

Türkiye'nin sanayileşme sürecine geç başlamış bir ülke olması, bilgi toplumunun alt yapısının temel şartlarını oluşturan gelişmelerden yararlanmasını da engellemiştir. Nitekim Türkiye'nin sanayileşme sürecine baktığımızda yarı sanayileşmiş bir toplum olduğu, sanayileşmeyi ithal teknoloji ile bugünkü aşamasına ulaştırdığı, iletişim ve bilişim teknolojilerini de ithal teknoloji olarak kullandığı görülmektedir. Bugünkü sanayileşmiş

15 Emile Durkheime, Toplumsal İşbölümü, Çev. Özer Ozankaya, s. 78, 79.

ve bilgi toplumuna girmiş veya girmek üzere olan toplumlara bakıldığında hepsinin teknoloji üretebilir bir konumda olduğu görülmektedir.[16] Türkiye ne sanayi toplumunun ne de bilgi toplumunun teknolojisini kendisi üretmektedir. Dolayısıyla bu teknolojik gecikmenin temelinde bilimsel ve teknolojik gelişmelere kulak vermeyip eski alışkanlıklarla sözde bilim yapmaya ve yeniliklere ve yeni üretimlere önem vermemek yatmaktadır.

Bugün ülkemizde ne yazık ki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının eğitimi, ekonomisi, ahlakı, toplumun bilgi toplumu olup olmadığı, insanlarımızın bilinç alanı içinde değildir. Çünkü bu konularla ilgili bilgiler televizyon programlarında uzun soluklu bir şekilde ele alınmamakta ve halkımız gereği gibi bilgilendirilmemektedir. Hâlbuki elimizdeki imkânlar kullanılmış olsa, ülkemizde hem bilgi ve iletişim teknolojileri üretilecek hem de toplumumuz bilgi toplumu olabilecektir. Teknoloji, medeniyet oluşturur, bu da zaman içerisinde kültürü ve üst düzey ahlakı besler. Uluslar, sanayi ve teknolojiyi ihmal ettikleri zaman çökerler.[17] Batılılar, İslam'ı özü itibarıyla durağan bir kültür olduğunu, Müslümanların ezelî olarak Orta Çağ'a ait feodal bir yapıya sahip oldukları için modernleşemeyeceklerini ifade etmişler, aynı zamanda buna benzer sözleri bütün doğu ülkeleri için de söylemişlerdir. Ancak Japonya, Güney Kore, Singapur ve Hong Kong gibi doğu ülkelerinin gelişmişliğini dolayısıyla modernliklerini görünce paniklemişlerdir. Ülkemizin bir sanayi ülkesine dönüşmesi ve modernleşmesi elbette ki mümkündür, ancak insanlarımızın özgüven, disiplin ve özdenetimle çalışması gerektiği gibi, karşılıklı ilişkiye dayanan ahlaki bir güven, insanlar arası güçlü bir yerel bağlılık ve kendilerinde gurur duygusunun geliştirilmesi gerekir.

Ülkemizde devlet, (Ar-Ge) araştırma ve geliştirmeyi gereği gibi teşvik etmemiş, üniversiteler bilgi üretememiş ve sanayi kuruluşlarının sahipleri babalarından gördüğü gibi ya ellerinde olanı yapmaya devam etmiş ya da ithal teknoloji ile mal üretmeye devam etmişler, onlarca sene ithal teknoloji ile mal üretmelerine

16 Erkan, Hüsnü, Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme, 56.

17 David Morley ve Kevin Robins, Kimlik Mekânları, Trc. Emrehan Zeybekoğlu, s. 201.

rağmen kendileri yeni bir teknoloji üretme gayreti içinde olmamışlardır. Bunun için bir toplumun üretim, bilim, kültür ve ahlakına sahip olmadan, yeniliklere açık olmadan ve kendisi yeni teknolojiler üretmeden bilgi toplumu olma imkânı yoktur. Gelişmiş ve sanayi devrimlerini yakalayarak bilgi toplumu olan ülkelerin hiç birisi ithal teknoloji ile veya kendi ülkelerinde başka ülkelere yatırım imkânları tanıyıp fabrikalar kurdurarak bilgi toplumu düzeyine gelmemişler, ancak kendi ürettikleri teknoloji ile ve kendi kurdukları fabrikalarla bilgi toplumu olmuşlardır. Buna en güzel örnek Güney Kore'dir. Güney Kore 1970'li yılların başlarında gerek ekonomi gerekse sanayi noktasında Türkiye düzeyinde bir ülke olduğu hâlde 50 sene içerisinde hem sanayi devrimlerini yaşamış hem de dünya çapında gelişmiş ve bilgi toplumu hâline gelmiştir. Güney Kore bu başarılarını gerçekleştirirken dışarıdan hiçbir teknoloji ithal etmemiş, hatta yabancı yatırımcı dahi istememiş, ancak toplumsal bir onur ve heyecanla teknolojisini kendisi üretmiş ve kendi ürettiği malların kullanılmasına önem vermiş, ithal teknolojiyi kullananlar da ayıplanmıştır.

İslam'da, "İki günü eşit olan aldanmıştır ve zarardadır."[18] buyrularak, birinci günü yaptıklarının üstüne ikinci günü yeni bir şey üretmeyen kişinin zaman ve insan sermayesi açısından aldanmış olacağı ve eldeki ile yetinip tembellik edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer taraftan bu hadiste çalışmanın niteliğinden daha çok nicelikte arttırılması gerektiğine de vurgu yapılmıştır. Çünkü bir işi sayı olarak hayatı boyunca arttırarak yapmak, ileri zamanlarda o işi yapamamak anlamına gelecektir, aynı zamanda üretilen mal artık işe yaramaz bir hâle gelecektir. Bu sebeple zamanın yeniliklerine göre bilim ve teknoloji üretmek ve gelişmiş toplumlar içinde yer almak Müslüman toplumunun önde gelen bir görevidir. Müslümanlar 14. yüzyıla kadar, bütün dünya ülkelerinin gıpta ile baktıkları bir bilgi toplumu olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Çünkü o tarihlerde Müslümanlar, ahlaki erdemlere sıkı sıkıya bağlı ve o günün şartlarına göre bilim ve teknoloji üreten insanlardı. Ancak o tarihten sonra eğitim ku-

18 Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, 2, hn. 2406.

rumları bilgi üretmekten uzak kalmış ve Müslümanlar geriye doğru gitmeye başlamışlar ve bugün bir şey üretemez bir hâle gelmişlerdir. Bilgi üretmek için ciddi anlamda bilim adamı yetiştirmek ve bilim insanının ürettiği bilgiye saygılı olmak gerekir, dini duyarlılığından dolayı veya cehaletinden dolayı her yeniliğe karşı çıkmak, bilim insanının çalışmasını engeller. Unutmayalım ki; dinsiz bilim olmayacağı gibi, bilimsiz din de olmaz.

4. TOPLUMSALLAŞMA

Toplumsallaşma, toplumun ahlaki değer ve normlarının bireylere öğretilmesi, bireyin kişilik kazanarak belli bir toplumsal çevreye hazırlanması, toplumla bütünleşmesi sürecidir. Diğer bir ifade ile toplumsallaşma, bireyin içinde yer aldığı grubunun ve toplumunun normlarını; dinini, ahlakını, dilini, değerlerini, kurallarını, tutumlarını, kültürünü, âdet ve geleneklerini öğrenmesi sürecidir. Buna göre toplumsallaşma, toplum hayatının iki önemli yönünü belirler: Birincisi insanın gelişimini; ikincisi ise toplumun devamlılığını sağlar. Bireyin toplumla olan etkileşimi sırasında bir taraftan birey, ait olduğu toplumun veya grubun dinini, ahlakını, dilini, normlarını; kurallarını, değerlerini, kültürünü, kanunlarını, tüzüklerini, yönetmeliklerini, âdet ve geleneklerini öğrenirken bireysel kişiliği ve şahsiyeti oluşur ve şekillenir. Diğer taraftan da toplumdaki normların, değerlerin, ahlakın, kültürün, âdet ve geleneklerin ve toplumun dilinin, toplumu oluşturan insanlar tarafından öğretilmesidir. Toplumsallaşma sürecinde birey kendi toplumunun bir üyesi olmayı, toplumu tarafından kabul gören değer ve normlarını, insanın davranışlarına yön veren ve şekillendiren temel toplumsal değerleri ve normları öğrenir. Öğrenmekle de kalmayıp bunları içselleştirip kendisine mal eder ve bu değer ve normlar doğrultusunda davranmaya başlar ve böylece birey toplumu ile bütünleşir ve toplumun bütün duygularını; sevinçlerini ve üzüntülerini paylaşır. Toplumsallaşma süreci, doğuştan başlayarak tüm yaşam boyunca süren uzun bir dönemi kapsar.

Bu süreç bireylerin varlığı kadar toplumların da varlığı açısından oldukça önemlidir. Toplumun sağlıklı bir şekilde büyü-

mesi ve hayatını devam ettirebilmesi toplumsallaşma sisteminin düzenli bir şekilde gerçekleşmesiyle mümkündür. Çünkü ulusal ve evrensel kültür mirası, ancak toplumsallaşma sayesinde yeni nesillere aktarılabilir. Eğer toplumsallaşma düzenli ve disiplinli bir şekilde gerçekleşebilirse; birey, toplumun ahlaki normlarını, değerlerini, davranış biçimlerini ve sosyal ve kültürel çevresinde kabul gören rolleri benimser. İnsan, hayata ilk başladığı dönemde diğer insanlardan ayrı kalarak yaşamını devam ettirmesi mümkün değildir. İleri yaşlarında ise diğer insanların varlığı olmadan sağlıklı bir zihin işleyişi sürdürmesi mümkün olmaz. Onun için düzenli bir toplumsallaşma olmazsa, kişiler bireyselleşir ve yalnız kendi menfaatini düşünür hâle gelirler. Kendi menfaatini düşünen bireylerden oluşan bir toplum, birlik ve beraberliğini oluşturarak güçlü bir toplum hâline gelemez ve başkalarının hâkimiyeti altına girmeye mecbur kalır.

İnsan, doğası gereği medenîdir.[19] Yani toplum veya kent, insan için vazgeçilmezdir. Bu hem kültürleşmenin anlamıdır hem de insana kendi varlığını devam ettirebilmesi ve geçimini sağlayabilmesi için gereklidir. Tek bir insanın gücü ve imkânları, geçimini ve normal yaşamını sağlamaya yetmemektedir; yetenekleri ona, yaşamda ihtiyaç duyduğu nesneleri tam hakkıyla sağlamaya imkân vermemektedir. Örneğin ihtiyaç duyulan bir ekmeğin yenilir hâle gelmesi; bir kişi tarafından ekilmesi, biçilmesi, temizlenmesi, öğütülmesi, yoğrulması ve pişirilmesi gibi birçok farklı işlem nedeniyle mümkün değildir. Bahsi geçen işlemlerin tek tek yapılabilmesi için bile özel araç-gerece ihtiyaç vardır ki; bunlar ancak birçok farklı mesleğe sahip insanlar tarafından yapılabilmektedir. Tek bir insanın bu işlemlerin tümünün veya bir bölümünün altından kalkabileceğini düşünmek doğru değildir. Demek ki insanın hem kendi hem de diğerlerinin geçimini sağlayabilmesi için başka insanlarla birleşmesi zorunlu hâle gelmektedir. Böylece güçlerin birleşmesi sayesinde insanlar, ihtiyaç duyduklarından çok daha fazlasını üretebilirler, dolayısıyla daha iyi ve daha uygar bir yaşam

19 Medenî olmak kentleşmiş yani şehirde olmaktır. Yani göçebe hayatından kurtularak şehir hayatına geçmiş olmaktır. Diğer bir ifade ile uygar olmaktır. Yani kentin gelenek ve göreneklerini uygulayabilir kültürel düzeye erişmektir.

imkânına kavuşurlar. Buna göre toplumda iş bölümü kendiliğinden gerçekleşir; insanların bazısı gömlek, bazısı pantolon, bazısı ekmek, bazısı inşaat yapar; bazı kişiler telefon, bazıları televizyon, bazıları, çamaşır makinesi, bulaşık makinesi, buzdolabı üretir. Böylelikle ayrı kişiler tarafından üretilen her şey toplumun gereksinimlerini giderir. Aynı şekilde tek bir insanın kendini koruyabilmesi için de diğer insanların desteğine ihtiyacı vardır. Yalnız başına kişi, kendi savunmasını sağlayamaz. Dolayısıyla toplumsal destek sağlanmadığı sürece insan ihtiyaç duyduğu besin ve malzemeleri elde edemez ve kendini savunamaz. Bunlar olmadan insanın yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle toplumsal hayat, insan türünün devam etmesi için zorunludur.

İnsanlar toplumsallaştıkları, yani uygarlaştıkları (çünkü bu iki sözcük aynı şeyi anlatır) ölçüde barışın ve huzurun değerini daha çok anlarlar. Çünkü insan, bu yeni yaşamdan zevk aldıkça ona olan ihtiyacı da artar ve her etkinlik alanında onu tutkuyla aramaya başlar. İşte bundan dolayı çıkarları ortaklaşa olan bireylerin birleşmesi yalnız bu çıkarları savunmak için değildir. Birleşmek, karşıtlar arasında ezilme duygusu duymamak, düşünce ve duygu alış-verişi zevkini tatmak, birçok insanla bir bütün hâline gelmek, kısacası aynı ahlaki yaşamı ortaklaşa yaşamak içindir.[20]

Toplumsallaşmış birey, mutlu kişidir ve gerçekten özgür bir kişi olarak istekleri ile yetenekleri arasında hiçbir uyumsuzluk ya da çatışma deneyimi yaşamayan; yapamayacağı şeyi yapmak istemeyen, sadece yapması gereken şeyi yapmak isteyen kişidir; yalnızca böyle bir insan, gerçekliği engelleyici ve asap bozucu bir kısıtlamalar ağı olarak yaşamayacak, aynı zamanda kendisini gerçekten özgür ve mutlu hissedecektir.[21]

4.1. Toplumsallaşmanın Amaçları

Bireyin toplumun norm ve değerlerini kabul ederek, toplumla bütünleşmesinin ve kendisini o toplumdan kabul etmesinin hem topluma hem de bireye birtakım faydaları vardır. O faydaları ve toplumsallaşmanın amaçlarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

20 Emile Durkheim, Toplumsal İşbölümü, Çev. Özer Ozankaya, s. 36.

21 Zygmunt Bauman, Bireyselleşmiş Toplum, Çev. Yavuz Alogan, s. 93.

a. Toplumsallaşma bireylere dinini, ahlakını, kültürünü ve temel davranış ilkelerini öğretir. Tuvalet ve lavabo alışkanlıklarından tutunuz da yatıp kalkmaya, giyinmeye, yiyip içmeye, çalışmaya, sosyal ilişkilere ve bilimsel yöntem ilkelerine varıncaya kadar her davranış şekli bireylere toplumsallaşma süreci ile kazandırılır. Bu davranış alışkanlıkları bireyin içine öylesine işler ki, birey yaptığı her eylemini onlara göre yapmak zorunda kaldığına inanır ve öyle yapar.

b. Toplumsallaşma bireylerde özlemler oluşturur. İyi bir anne, iyi bir baba, iyi bir çocuk olma özlemi; iyi bir toplum üyesi, iyi bir meslek üyesi, iyi bir cemaat üyesi, parti üyesi ve iyi bir takım arkadaşı olma özlemi gibi. Toplum düzeni aynı zamanda onların her birinde özel özlemler de uyandırır; bir üniversitede okuyan öğrencilerin kimisinin bilim adamlığını, kimisinin teknik personel olmayı özleyerek seçtikleri gibi.

c. Toplumsallaşma, bireylere toplumda iş rollerinin (iş bölümünün) öğretilmesi demektir. Bireyin üyesi olduğu çeşitli kümelerde kendisiyle ilişkide bulunan başka insanlar göz önünde bulundurulması gereğinden başka, üzerine düşen işi yerine getirmesini de zorunlu kılar; idare eden ve idare edilen, öğretici ve öğrenici… birbirinden ayrı, ama birbirini tamamlayan işleri yerine getirirler.

d. Toplumsallaşma yoluyla yetenekler öğrenilir ve geliştirilir. Toplumsallaşma yoluyla çocuklar ve gençler, büyüklerin yaptığı işlere katılırlar; komşular ve insanlarla iyi ilişkilerde bulunmak, yardımsever olmak, çok çalışmak, nezaketli bir şekilde telefonla görüşmek gibi. Siyasal örgütlerde, derneklerde, vakıflarda, cemaatlerde ve sivil toplum kuruluşlarında etkin katılım için böyle toplumsal yetenekler çok önemlidir.

e. Toplumsallaşma yoluyla en iyi bilim insanları, yöneticiler, kahramanlar, kumandanlar ve hikmet sahibi insanlar yetişir. Bilgi toplumu olan ve bilim kültürünün hâkim olduğu bir toplum içinde bilim yapan bir kişi, onlar gibi olur ve o da bilgi üretmeye başlar. Bilgi toplumu olmayan ve bilim kültürünün bulunmadığı bir toplumda akademisyenler maalesef bilgi üretemezler. Aynı

şekilde iyi yöneticilerin, kahramanların ve hikmet sahibi insanların bulunduğu toplumda yaşayan insanlar, bu güzel özelliklere sahip olabilirler.[22]

4.2. Toplumsallaşma Sürecinin İşleyişi

İnsanlar, toplumun tutum ve davranışlarına sahip olarak doğmazlar, onları sonradan öğrenirler. Bütün insanlar hiçbir şey bilmeyerek doğarlar ve ilk önce ailelerinden yaşam koşullarını ve ahlak kurallarını öğrenirler, ilk ve ortaöğretimde bilgilerinin üstüne bilgi koyarlar, daha sonra da üniversite ve çevreden edindikleri bilgilerle bilgilerini iyice pekiştirirler. Dolayısıyla tutum ve davranışlar, zaman içerisinde gelişme ve değişme gösterir.[23] Yeni doğan bir çocuğun duygusal ve zihinsel kabiliyetleri geliştikçe, şahıslarla eşyaları ayırt etmeye başlar. Bu ayırt etme kabiliyeti oluştuğu zaman, çocuk sosyal ilişkiler kurabilecek duruma gelmiş demektir. Ancak bir kişinin toplumsallaşması için üç temel unsurun bulunması gerekir. Bunlar:

a. Her toplumun dini, değer yargıları, normları, kuralları, ahlakı, kültürü, gelenek ve görenekleri vardır ve toplumsallaşma bu doğrultuda gerçekleşir. Ancak her toplumun yapısı farklı olduğundan, bu yapının biçimlendirdiği ya da belirlediği işlevler de farklı olmaktadır. Bu nedenle farklı toplumlardaki bireylerin toplumsallaşma sürecinde de farklılıklar bulunmaktadır. Özellikle gelişmişlik ve gelişmemişlik olgularının belirlediği farklı kültürler, bireyin farklı kuralları benimsemesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin, ilkel toplumlar ile modern toplumlarda toplumsallaşmaya, etki eden faktörler aynı olsa bile toplumsallaşma, farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Aynı şekilde aynı toplumun üst ve alt kültürlerinde de toplumsallaşma şekilleri farklıdır.[24]

Varlığını devam ettirmeyi amaçlayan her toplum, sahip olduğu toplumsal ve kültürel değerlerinin gelecek nesillere aktarılması ve bunların nesiller boyu yaşatılması için birtakım uğraşlar

22 Tezcan, Mahmut, Eğitim Sosyolojisi, 40.
23 Çiğdem Kağıtçıbaşı, İnsan ve İnsanlar, s. 100.
24 Aysel Aziz, Toplumsallaşma ve Kitlesel İletişim, s. 23.

verir. Ortak ahlak, duygu, düşünce ve değerlere sahip olmayan toplumların geleceğe güvenle bakmaları mümkün değildir. Bu nedenle toplumsallaşma sürecinde en önemli bir etken olan dinin, en önemli işlevleri arasında toplumları bir arada tutma, bütünleştirme, ortak bir ideal etrafında toplama gibi birleştirici özellikleri vardır. Toplumu oluşturan bireylerin birbirleriyle uyum içinde yaşayabilmesi ve toplumsal düzenin sağlanabilmesi, dini inanç, kültür ve değerlerin gelecek nesillere başarılı bir şekilde aktarılmasına bağlıdır. Toplumları ortak duygu ve düşüncede bütünleştiren en önemli unsurların başında dini inanç gelmektedir. Bundan dolayı uzun yıllar tarih sahnesinde kalabilen toplumlar, bu varlıklarını dinlerine borçludurlar. Bu konu ile ilgili olarak Bergson, geçmişte olduğu gibi günümüzde de sanatsız ve felsefesiz toplumların olduğunu, ancak dinsiz bir toplumun hiçbir zaman olmadığını belirtmiştir.[25]

Toplumun devamlılığının sağlanabilmesi, yeni nesillere mevcut toplumsal yapının sağlıklı aktarılmasıyla mümkün olur. Topluma yeni katılan insanlar, bu yapıyı hazır olarak bulurlar. Topluma yeni katılan bu insanlar aile, çevre, okul, akran grupları, komşular vb. ortamlarda toplumun temel değerlerini öğrenirler. Bu ortamların özellikleri birey davranışlarına yansır. Yetiştiği aile ortamında gelecekteki hayatına yön verecek olan tavır ve davranışlar edinir. Aile ortamının özellikleri onun kişiliğini biçimlendirir. Daha sonra bireyin ilişkide bulunduğu çevre ve okul onun davranışlarının temellenmesinde önemli roller üstlenir. Doğumuyla birlikte, aileden başlayarak çevre ve okul aracılığıyla toplum, bireylerine toplumsal değerleri sistemli ve düzenli bir şekilde aktararak toplumsal düzenin sağlıklı yürümesine katkıda bulunur. Toplumsal değerler, toplumun hayata bakışının bir göstergesidir.

Bireyin toplumsal kimliği, toplumun inanç, ahlak, kültür, gelenek ve hukuk kurallarının etkisinde şekillenir. Toplumsal değerlerin bireylere aktarılmasında, öncelik toplum tarafından önemli görülen değerlerdir. Değerler bir açıdan bizim yaşamımızın amaçlarıdır; hatta sadece kendi hayatımızın değil, başka-

25 Bergson, Henri, Ahlak ve Dinin Kaynağı, Çev. Mehmet Karasan, s. 286.

larının hayatı için de amaç olmasını istediğimiz şeylerdir. Kişi, içinde bulunduğu toplumun dininden, ahlakından, kültüründen ve geleneklerinden ayrı yaşayamaz. Kendine özgü değer ve alışkanlıklara sahip olan bu toplumsal ortamlar (aile, okul, akran grupları, iş yerleri, cemaatler ve kurumlar), bireyleri kendi yapılarına uygun bir şekilde yetiştirir ve toplumsal kimlik oluşur. Bu nedenle toplum yapısının bir elemanı olarak değerler sistemi, toplumun özünü teşkil eder.

Çağlara ve toplumlara göre değişen toplumsal değerler; dayanışma, erdem, sevgi, saygı, hoşgörü, konukseverlik, dostluk, başkasını kendine tercih etme, iyi komşuluk, yardımseverlik, herkese iyilik yapmak, idealizm gibi değerlerdir. Ancak geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı olan toplumlarda, gelişmeler karşısında geçerliliğini yitirmiş değerlerin terk edilmesi ve yeni değerlerin kabul edilmesi oldukça zor ve zaman alıcıdır. Bu nedenle insanlar, geçerliliği kalmayan eski değerlerin neler olduğunu bilmeli, yeniliklere hazır olmalı ve yeni değerlerle karşılaştığında hemen onlara uyum sağlamalıdır.

b. Toplumsallaşma bir öğrenme-öğretme sürecidir. Bireyin üyesi olduğu toplumun veya grubun beklentilerine uyum sağlayan davranışları öğrendiği, oluşturduğu ve değiştirdiği bir etkileşim süreci olarak toplumsallaşma, toplum içinde değişik konumlarda bulunan bireyin, kendine uygun düşünce ve davranış biçimlerine girerek, o toplum içinde yaşamayı veya var olmayı öğrenir. Bu nedenle toplumsallaşma, temelde bir öğrenme ve öğretme sürecidir. Toplumsallaşma, sosyal ilişkiler ve bu ilişkilerin etkisiyle gerçekleşir, yani insanlar toplumsallaşmayı birbirlerinden öğrenirler. Bu nedenle toplumsallaşma sürecinde birey öğrenen, sosyal çevre ise öğreten konumundadır. Bunun için birey açısından toplumsallaşma, bir öğrenme ve öğretme sürecidir.

c. Toplumsallaşma sonucunda, toplumun genel kurallarının bireyler tarafından benimsenmesi ve uygulanmasıdır. Birey, etkileşimde bulunduğu sosyal çevrenin yönlendirmesiyle içinde doğduğu ve büyüdüğü toplumun veya grubun normlarını, kurallarını, ahlakını, kültürünü öğrenir ve benimser. Böylece, bir

taraftan kendine özgü bir kimlik ve benlik geliştirirken diğer taraftan da, hem toplumsal kimlik oluşur hem de toplumun veya grubun sürekliliği sağlanmış olur. Dolayısıyla, bireyin içinde bulunduğu toplumun dinine, ahlak ve kültürüne uyumu ile ortaya çıkan bireysel kimlik, toplumsallaşma sürecinin ürünüdür. Unutmamak gerekir ki, sosyolojik bağlamda bir kişinin benlik veya kişilik bilincinin oluşumu ve gelişimi ancak belli bir topluluk hayatı içinde oluşur ve oturur.

Bazen de olur ki, insanlar bir toplumdan diğer bir toplumun içine girerler veya bir devletten diğer devlete göç eder ya da iltica ederler. Böyle bir durumda sonradan katılan insanlar, dinlerinden taviz vermeden içine katıldıkları toplumun kanunlarına, norm ve kurallarına uymak zorundadırlar, aksi hâlde o topluma uyum sağlamaları mümkün olmaz ve orada yaşamaları zorlaşır.

5. TOPLUMSALLAŞMA SÜRECİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Toplumsallaşma, belli bir toplum içinde gerçekleşir. Yani, her birey, ancak içinde doğup büyüdüğü ve yaşadığı bir toplum tarafından toplumsallaştırılır. Dolayısıyla toplumsallaşma, kendiliğinden gelişen bir süreç değildir. Toplumsallaşma, daha çok, toplumu oluşturan ve şekillendiren aile, okul, dernekler, cemaatler, akran grupları, iş yerleri, şirketler, kurumlar, komşular, sosyal, kültürel ve dinî organizasyonlar, kitle iletişim araçları (televizyon, internet ve sosyal medya), sosyal çevre yoluyla gerçekleşir. Bireyi toplumsallaştıran faktörler, toplumun dinini, ahlakını, kültürünü, davranış modellerini, yaşam tarzını ve davranış modellerini ve uygulamalarını bireye aktarmış ve onun ahenkli ve sağlıklı bir şekilde topluma uyumunu sağlamış ise, uygun ve başarılı bir toplumsallaşma gerçekleşmiştir.

Bireyin, toplumun normlarına, kurallarına, kültürüne, ahlakına ve yaşam tarzına uyum sağlayamaması ise toplumsallaşamaması demektir ki, bu durum kişinin sosyal gelişimini olumsuz yönde etkiler. Dolayısıyla değer ölçütlerini elde edememiş ve bir türlü sosyal ilişkiler kuramamış olan bireyler, zamanla kendilerini

yalnız hissederler ve toplum hayatını yaşama isteklerini kaybederler. Bu durum, kişinin psikolojik rahatsızlığına sebep olduğu gibi toplumda da huzursuzluğun meydana çıkmasına sebep olur.

6. TOPLUMSAL YAPI

Toplumsal yapı, en küçük sosyal grup en az iki kişi arasında cereyan eden sosyal ilişkilerin kalıplaşmış bütünü (en küçük model) ve en büyük sosyal grup (toplum) düzeyinde bir sosyal grubun teşkilatlanma tarzı, bu teşkilatlanma tarzından doğan ilişkiler sisteminin kalıplaşmış bütünüdür. Bu yapının bir dış görünüşü, bir de içyapısı vardır, buna da sosyal bünye adı verilir. Bu nedenle, ancak dış yapı ile içyapının birlikte oluşturduğu model, toplumsal yapı olarak ifade edilir.

Toplumsal yapının unsurları arasında hiyerarşik bir düzen ve fonksiyonel ilişki mevcuttur. Sosyal davranış alanı içerisinde büyük küçük binlerce bütünlükten her biri bir yapıyı oluşturur. Bunların düzen ve ilişkilerinden toplum denilen ana bütün oluşur. Mesela köy sosyal grubu içerisinde köy sosyal yapısı, şehir sosyal grubu içerisinde şehir sosyal yapısı, gecekondularda gecekondu sosyal yapısı, okulda okul sosyal yapısı oluşur.[26] Buna göre toplumun yapısını oluşturan yapı taşları, ayrıca kendilerinin de sosyal yapıları olan din, ahlak, aile, okul, cemaat, eğitim, kültür, sanat, ekonomik durum; zenginlik veya fakirlik, kalkınmışlık veya kalkınmamışlık, yaşam tarzı, kurumlar, sendikalar, vakıflar gibidir.

Yapı taşlarını fertlerin oluşturduğu sosyal gruplar veya kurumlar, belli amaçlar ve ihtiyaçlar sebebiyle bir araya gelmiş ve birleşmiş, aynı zamanda davranış bütünlüğüne sahip olan insanların oluşturduğu bir birliktir. Belli bir sosyal yapısı olmayan grup veya kurum olamaz. Bu birliğin yapı taşları fertlerdir. Fert ancak gruba veya cemaate üye olur. Bunun için üyesi bulunduğu sosyal grubun veya cemaatin sosyo-kültürel davranış normlarını ve kurallarını benimser. Bu nedenle bir sosyal grubun yapısı, grup veya cemaat üyelerinin o grubun ahlakını, kültürünü benimseme; öğrenme ve davranış oluşturma, davranış geliştirme

26 Arslantürk, Zeki, Amman, Tayfun, Sosyoloji, s. 245.

ve davranış değiştirme durumuna göre şekil alır. Bu da ancak eğitimle mümkün olmaktadır.

7. TOPLUMSAL STATÜ VE ROLLER

7.1. Toplumsal Statü

Bireyin toplumsal yapı içinde sahip olduğu konuma ya da yere toplumsal statü denir. Toplumda kişilerin baba, anne, çocuk, müdür, genel müdür, müsteşar, doktor, mühendis, avukat, din adamı, öğretmen, işveren, işçi gibi mevki ve konumlara veya sıfatlara, sosyolojide genel olarak toplumsal statü denir. Ancak toplumsal statüler farklı olmakla beraber tüm insanların onurları eşittir, bu yönüyle bütün insanlar birbirlerine saygılı olmalıdırlar. Toplumsal statü bireye birtakım haklar sağlar ve sorumluluklar yükler, çünkü toplumsal statüler devlet ve toplum tarafından insanlara verilen bir görevdir. Kur'an'da insanların gelirleri, emeklerinin karşılığı kadardır[27] buyrularak sağlanan kazancın, harcanan emeğin miktarı oranında çoğalıp veya azalacağı bildirilmiştir. Bu bakımdan toplumsal statü (konum) servet biriktirebilmek için gereklidir. Onun için Yüce Allah, insanların bulundukları mevkide yaptıkları işi, iyi veya kötü yaptıkları hususunda mutlaka hesaba çekileceklerini bildirmiş,[28] Hz. Peygamber de insanların toplum içinde idare eden bir pozisyonda olduklarını, dolayısıyla idare ettiklerinden ve yaptıkları işten sorumlu olduklarını belirtmiştir.[29] Gayet tabiî ki, bireyler sosyal statülerine (görevlerine) göre maaş alırlar ve gelirlerine göre de bir yaşam standardı belirlerler. Bu da bir bakıma sosyal statüyü belirler.

Toplumsal Statüyü Belirleyen Faktörler

1) Toplumda soy bağı kişinin toplumsal statüsünü belirler. 2) Bireyin sahip olduğu servet miktarı statüyü belirler. 3) Kişinin yaptığı işin yararları statüyü belirler. 4) Bireyin eğitim düzeyi statüyü belirler. 5) Bireyin dini statüyü belirler. 6) Bireyin biyolojik özellikleri (kadın veya erkek olması) statüyü belirler.

27 Necm, 53/39.
28 Tekâsür, 102/8.
29 Buharî, Nikâh, 91.

Toplumsal Statü Türleri

Toplumsal statüler üç çeşittir, ancak bunlardan ikisi statülerin elde edilme biçimleriyle ilgilidir.

1) Doğuştan gelen statüler: Bireyin yaş, cinsiyet, ırk, din gibi faktörlerin kişiye kazandırdığı statülerdir. Bu statülerin bir kısmı kalıtımla (cinsiyet, ırk vb.), bir kısmı da içinde bulunduğu toplum tarafından (din, makam, zenginlik, fakirlik) bireye verilir. Verilmiş statülerin bazıları hiç değişmezken bazıları çok zor değişir.

2) Kazanılmış statüler: Bireyin kendi çabası ve bazen de şansla elde ettiği statüler kazanılmış statülerdir. Bu statüler bireyin çalışması sonucu sonradan elde edilir. Doktor, hukukçu, din adamı, öğretmen, sanatçı, sporcu ya da anne baba olmak gibi. Bu statülerin değişmesi mümkündür. Özellikle demokratik toplumlarda daha kolay değişir.

3) Anahtar Statü: Bireyin sahip olduğu statülerden toplumda en etkin olanına anahtar statü denir. Anahtar statü, kişinin toplum içindeki kişiliğini belirler. Cumhurbaşkanı, bakan, müsteşar, doktor, öğretmen, imam gibi statüler genellikle kişinin diğer statülerine göre anahtar statü niteliği taşır.

7.2. Toplumsal Roller/Görevler

Toplumsal statüye uygun olarak toplumun bireyden beklediği görevlere toplumsal rol veya görev denir. Diğer bir ifade ile üyesi olunan grupta üstlenilmesi gereken görevlerdir. Dolayısıyla roller, toplumdaki statüye göre görevlerden meydana gelir. Örneğin baba olma statüsü, bireye ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak, onları korumak rolünü (görevini) yükler. Bir sosyal grubun yaşaması için üyelerinin kendilerine düşen rolleri yerine getirmesi gereklidir. Her toplumsal rol, beklenen, izin verilen ve yasaklanan davranışları içerir. Roller, her bireyi yaşamındaki diğer bireylere bağlayan davranışlara ilişkin toplumsal olarak tanımlanmış beklentilerdir. Diğer bir ifade ile toplum, her statüdeki insanın belirli bir şekilde davranmasını bekler ve bu davranış "rol veya görev" olarak adlandırılır. Bunun için sosyolojide statülerden beklenen davranışlara genel olarak toplumsal rol de-

nir. Örneğin, bir doktordan beklenen rol, hastalarını muayene ve tedavi etmesi, imamdan beklenen rol, dini temsil eden bir kişi olduğu için tarafsız bir şekilde insanlara Yüce Allah'ın dinini en güzel şekilde anlatması, öğretmenden beklenen rol ise, öğrencilerine tarafsız olarak bilgi aktarması ve geleceğe hazırlamasıdır.

7.3. Toplumsal Sorumluluklar

Toplumsal sorumluluk, bir gruba üye olan bireylerin üstlendiği rolün (görevin) gereklerini yerine getirmesi ve yaptıklarının sonucuna katlanmasıdır. Bu bakımdan toplum içinde yaşayan her üyenin belli görev ve sorumlulukları vardır. İnsanlara yararlı iş yapan ve iş üreten bireylerden oluşan toplum huzurlu ve mutlu toplumdur. Çünkü sorumluluk bilinciyle hareket eden bireylerden oluşan toplumda, eylem ve tavırların tamamı diğer insanların yararına olması amacıyla gerçekleştirilir. Toplum zararına olabilecek hiçbir iş yapılmaz.

Toplumu oluşturan öğenin birey olduğu gerçeğini göz önüne alarak, toplumun yapısının nasıl şekillendiğini belirleyen de bireyler olduğu ortaya çıkar. Bu gerçek de bize, bireyin özelliklerinin toplumun özelliklerine yansıdığını gösterir. Bu durumda, toplumda sosyalleşme adına olumsuz davranışlar gösteren bireyler çoğunlukta ise o toplumun huzurlu ve mutlu yaşama sahip olmadığını anlayabiliriz. Örneğin, yerlere çöp atmamak, toplumsal alanda toplum ahlakına uygun davranmak, başkalarının haklarına saygılı olmak, başkalarını rahatsız edecek söz söylememek ve eylemlerde bulunmamak, devlete, belediyelere ve topluma ait malları, araç ve gereçleri korumak toplumsal sorumluluklardır. Ayrıca yoldan geçen yaşlılara yardım etmek, otobüste, trende ve tramvayda büyüklere yer vermek, toplumsal sorunlara karşı duyarlı olmak, toplumsal kurallara uymak (trafik kuralları gibi), ülkemizin kalkınması için üreten bir kişi olmak, insanlarla uyumlu bir şekilde yaşamak toplumsal sorumluluktur.

Toplum bireylerinin sorumlu, iyi ve medenî birer insan olarak hareket etmeleri, toplumun itibarını arttırır. Çünkü birey, içinde bulunduğu toplumu temsil eder, dolayısıyla onun yaptığı her şey onun toplumuna mal edilir.

Toplumsal Ahlak

Mehmet Kızılkaya

Toplumun huzuru, bireylerin ahlaki duruşuyla şekillenir. Mehmet Kızılkaya, Bireysel Ahlak'ın ardından kaleme aldığı Toplumsal Ahlak adlı bu eserinde Kur'an-ı Kerim ayetleri, Peygamber Efendimizin hadisleri ve hayatın içinden gerçek hikâyelerle ahlakın toplumsal boyutunu anlatıyor.

Adalet, güven, yardımlaşma ve selamlaşma gibi değerlerin altını çizerken; rüşvet, hırsızlık, ihanet, intihar, ötanazi ve terör gibi çağımızın çağdaş kriz alanlarına İslam ahlakı çerçevesinde çözüm önerileri sunuyor.

Toplumsal düzenin sürdürülebilirliği ile ahlaki normlar arasındaki ilişkiyi hem teorik hem de pratik düzlemde irdeleyen Toplumsal Ahlak, ahlaki duyarlılığı güçlendiren, yaşanabilir bir toplum idealine nasıl ulaşılabileceğini anlatıyor.

www.hayatyayinlari.com

9 786051 515953

.com/hayatyayinlari
.com/hayatyayinlari
.com/hayatyayinlari